

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 17, Dönem/Period: 2023-Güz/Autumn, Sayı/Number: 33

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME
Review

Biçimsel Anlambilim Temel Kavramlar

Akşehirli, Soner (2022). *Biçimsel Anlambilim Temel Kavramlar*. Ankara: Anı. 248 s., ISBN: 978-605-1707-37-2.

Ömer Çağrı Uğurlu

Yüksek Lisans Öğrencisi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Ankara/Türkiye

e-posta omeercagri@gmail.com

orcid 0009-0009-1683-2235

Atıf

Citation

Uğurlu, Ömer Çağrı (2023). Biçimsel Anlambilim Temel Kavramlar. *Dil Araştırmaları*, 33: 311-315.

Başvuru

Submitted

17.06.2023

Revizyon

Revised

14.07.2023

Kabul

Accepted

24.07.2023

Çevrimiçi Yayın

Published Online

27.11.2023

İnsan dilinin en temel özelliklerinden biri sınırsız sayıda farklı anlamı üreten ve taşıyan bir sistem olmasıdır. İnsanlar dil sayesinde, sınırsız sayıdaki konu hakkında sonsuz düşünceyi ifade edebilir. Bu yönüyle de dilin anlam oluşturma ve taşıma yönü incelemeye değer bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Dahası dilin bu özelliği matematiksel olarak gösterilebilir. Soner Akşehirli, *Biçimsel Anlambilim Temel Kavramlar* ismiyle dilin anlamının matematiksel olarak nasıl çözümlenebileceğine dair bir eser ortaya koymuştur.

Tümceler ve öbeklerin iç yapısını inceleyen dizimibilim, dildeki biçimbirimleri inceleyen morfoloji, bir dildeki sesleri inceleyen ses bilgisi (fonetik) alanları gibi dilbilimin alt dallarından biri de anlambilimdir. Anlambilim, dili anlam yönüyle ele alan bir araştırma alanıdır. Soner Akşehirli kitabının ön sözünde bu çalışmayı yapmasının amaçlarını anlatırken “*ülkemizde pek çok açıdan dünya ölçeğinde bir yetkinliğe sahip olan dilbilim çalışmalarının en belirgin boşluklarından biri, giriş niteliğindeki yayınların sayıca istenilen düzeyde olmamasıdır*” (2022: vi) sözleriyle bu eserin “anlambilim” temelinde yazılan ve giriş niteliği gösteren ilk örneklerden biri olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla araştırmacı akademik çalışmalarını tümüyle bu alana yönlendirdiği için alanyazındaki boşlukları görebilen bir bakış açısına sahiptir.

Öte yandan yazar, Türkçede anlambilim merkeze alınarak yapılan çalışmaların çoğunun geleneksel ve sözlüksel anlambilimle sınırlı olduğunu söyleyip kitabın amaçlarından bir diğerini “*dilbilim alanyazında gittikçe daha yaygın bir biçimde kuramsal alt yapıyı oluşturan, mantık ve matematik temelli anlam çözümlemelerinin anayasası niteliğindeki kavram ve kavrayışların Türkçede ele alınması*” (Akşehirli, 2022: vi) şeklinde açıklamaktadır.

İlgili eser Soner Akşehirli’nin dilbilim alanında yayımlanmış olan ikinci kitabıdır. Daha önce, Ocak 2021’de *Dilbilgisi Bileşenleri* isimli eser Özge Can, Murat Özgen, Özgün Koşaner ve Soner Akşehirli ortaklığında çıkarılmıştır. Araştırmacı, Türkiye Türkçesi üzerinde dilbilimin araçlarıyla yapmış olduğu çalışmalarla da bilinmektedir.

Eserine “biçim ve anlam” terimlerinin pek çok geleneksel yaklaşımda birbirine zıt kavramlar olduğu dolayısıyla “biçimsel anlam” teriminin ilk bakışta aykırı bir terim olduğunu söyleyerek başlayan Akşehirli, günümüz anlambilim çalışmalarının pek çoğunda geleneksel anlambilim modellerinden farklı olarak anlamı “dil-mantık-matematik” üçgeninde *biçimsel anlambilim* (İng. formal semantics) paradigması ile ele aldığını belirtmektedir. Ardından yazar, *dil bilimi, mantık ve matematik* kelimelerinin Türk Dil Kurumu sözlüğü tanımlarını verirken bu tanımlardan hareketle dil ve anlam kuramının temel kavramlarının çerçevesini çizmiştir. Buradan da dil ve anlam kuramının tanımlarını ve anlayışını Türkçeyi merkeze alarak “anlamaya çalışmak” amacıyla ilgili eseri yazdığını ifade etmiştir.

Yedi bölümden oluşan eserde dilin en yalın varlık nedeninin “anlam” olduğunu ifade edilen bir başlangıç yapılmıştır. Dile geniş bir açıdan bakıldığında bunun sadece insana özgü olmadığı, hayvanların da hem kendi türdeşleri arasında hem de diğer türdeki hayvanlar arasında belirli biçimlerde iletişimde bulunduğu bilinmektedir. Ancak insanı diğer bütün türlerden ayıran şey başka hiçbir canlıda bulunmayan şekilde bir dil yetisinin olmasıdır. Bu noktada insanın en temel özelliği olarak hangi dilin konuşucusu olursa olsun doğuştan ya da sonradan patolojik bir problem yaşamadığı sürece herkesin en az bir dili anadili olarak edinmesi olarak gösterilmektedir. “Sınırlı kuralla sınırsız üretim yapabilme” olarak da tanımlanan dil yetisi, sonlu bir girdiyle sonsuz sayıda çıktı sağlayan bir makine olarak da düşünülebilir.

İkinci bölümde “Ana Çizgileriyle Küme Kuramı” başlığı ile Akşehirli, “*doğada var olmayan, bütünüyle insan zihninin ürettiği, bir bakıma varsaydığı kümeler, insanın dil yetisinin tanımlanabilmesi açısından bir varsayımdan öte zorunluluk niteliğindedir*” demiştir. Bu şekilde kümelerin yalnızca matematikte kullanılan bir araç olmadığı, dili ve dil yetisini anlamada da kullanılabilen işlevsel bir araç olduğunun altı çizilmektedir. Nitekim bu bölümde dilin ve dil yetisinin matematiksel olarak nasıl ortaya konacağı konusunda okurun bu düşünce sistemine alışmasını sağlayan örnekler yer almaktadır.

Bir sonraki bölümde “*işaretleme ve dil içi anlam*” üzerinde durulur. “*kedi*” sözcüğü üzerinden örnekler verilerek işaretleme yapılmış tümceler ile işaretleme olmadan genel anlamıyla “*kedi*” sözcüğünün karşılığını içeren tümceler vurgulanıp bunun farklı anlamsal karşılıkları olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca ilgili bağlam içerisinde birbirleri yerine kullanılamayacağı vurgulanmıştır. Burada okura anlatılmak istenen şey bir tümcenin anlamını bilmenin aslında o tümcenin doğruluk koşullarını bilmekle eş değer olduğudur. Bu noktada bir yargının anlamından ziyade olumlu yahut olumsuz bir kavramsal değere karşılık geldiğinin farkında olmakta fayda vardır. Daha net şekilde bu düşünce sistemi “bir şey ya x’tir ya da x değildir” şeklinde özetlenebilir.

Daha sonraki bölümde bir önceki bölümde bahsedilen “tümcelerinin anlamını bilmek doğruluk koşullarını bilmektir” anlayışı genişletilmiştir. Bu bilgiye göre ifade edilebilecek her türlü tümce “saçma” ya da “tuhaf” olsa dahi bir şekilde anlamlıdır. O hâlde tümcelerinin anlamları doğruluk değerlerinden bağımsız olarak anlamın başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Söz konusu bölümde ayrıca günlük hayatta iletişim dünyamızda olan fakat çoğumuzun farkında olmadığı “*zorunlu sezdirim*”, “*gerektirim*”, “*karşıtlık ilişkileri*” gibi yapılar ele alınmıştır. Bu da aslında bir dili bilmekle o dilin soyut şekilde var olan kurallarını, ifadeler arasındaki ilişkileri bilmenin son derece farklı şeyler olduğunu gösteren bir durumdur. Bu düşünce eserin şimdiye kadar kısmında olduğu gibi bilhassa bu bölümde okurun gözüne çarpmaktadır.

Beşinci bölümde dilin bilişsel, geleneksel veya psikolojik yaklaşımların merkezinde yer alan bağlamsal çerçeve yani belirli bir anlamın belirli bir bağlamda geçerli olabilmesi durumu bir kenara bırakılarak “biçimsel anlambilim” perspektifinden yeni bir bakış geliştirilmiştir. Bu bakışa göre bağlamsal koşullar ilkesel olarak devre dışı bırakılmaktadır. Buradaki amaç matematikten yararlanarak model kavramını kullanmaktır. Söz konusu bölümde anlamsal modellemeler üzerinde yoğunlaşan Akşehirli, biçimsel anlamın içerik değişse bile değişmeyen mantıksal ve matematiksel bağıntılardan oluştuğunu ifade etmiştir.

“*Mantıksal Niceleyiciler*” başlıklı bölümde niceleyicilerin düşünüldüğünden daha geniş kapsamlı ve önemli bir konuma sahip olduğu iddiasında bulunulmuştur. Akşehirli, söz konusu düşüncesini niceleyicilerin biçimsel anlambilimin temellerinin atılmasında da önemli bir yere sahip olmasına bağlamaktadır. Zira yazar, bu bölümde niceleyicilerin çeşitli konulardaki modellemesini irdelemiştir.

Yedinci ve son bölüm olan “*Birleşimsel Anlam ve Çeşitçeler*” kısmında biçimsel anlambilimin, sözdizim ve anlambilimin arasında bir noktada durduğu ve iki yaklaşımın da özelliklerini barındırdığı anlaşılmaktadır. İlk altı bölümde doğal dillerdeki anlatımların üzerinde mantıksal ve matematiksel bakış açısıyla durulurken bu bölümde ifadelerin bir araya geliş biçimleri üzerine odaklanılmıştır. Bu da dizimbilimsel bir bakış açısı yardımıyla olmaktadır. Bu noktada diğer dilbilim kitaplarında yer almayan ve konuyla yakından ilişkisi bulunan “*lambda*” soyutlaması anlatılmaya başlanmıştır. Sözü edilen konuya bir giriş kitabında yer verilmesi “*lambda*” soyutlamasının önemini artırmaktadır. Yazar, lambda soyutlamasının dilbilgisinde ve özellikle yan tümceciklerle belirgin bir koşutluk, hatta denklik gösterdiğini belirtmiştir. Akşehirli’nin bu bölümdeki lambda soyutlaması ile gösterim yapması bu alanda uzmanlaşmak isteyenleri daha ileriki aşamalarda neler beklediği konusunda aydınlatıcı bir yaklaşım olmuştur.

Biçimsel Anlambilim Temel Kavramlar eseri ilgili alanda çalışmak isteyenlere faydalı olabilecek önemli bir çalışmadır. Kitabın ön sözünde vadedildiği gibi eserin bölümlerinin tamamında dil, mantıksal ve matematiksel modellemelerle ifade edilmiştir. Dilin, “*Venn şeması*” aracılığıyla okura sunulması okur için dilsel ifadelerin modellenmesi konusunda yararlı olmuştur. Çünkü bu şekilde, teorik olan bilgi somutlaşmıştır. Her bölümün sonunda verilen “kaynaklar ve okuma önerileri” kısmı hem meseleyi anlamada yardımcı olması yönüyle hem de konu hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak isteyen okuyuculara yön vermesi bakımından son derece önemlidir.

Akşehirli, “*Çeşitçeler*” bölümündeki (16) örneğinde “*Ayşe öğrencidir*” tümcesinin simgesel gösterimini şu şekilde yapmıştır:

$$(16) \quad e \quad + \quad e \quad + \quad et \quad = \quad et:t$$

Ayşe öğrenci -dir “Ayşe öğrencidir”

Bununla birlikte kitapta yazarın kullandığı bazı terimler konusunda yeniden gözden geçirilmesi gereken bazı hususlar da vardır. Örneğin burada yazarın yaptığı şekilde “öğrenci” kelimesinin *e* simgesi ile gösterilmesinin hatalı olduğu düşünülmektedir. Çünkü eğer “öğrenci” bir entite olsaydı *e* simgesi ile gösterilebilirdi. Ancak “öğrenci” bir entite (varlık) değil, bir tür özelliktir. Dolayısıyla “öğrenci” kelimesi $\langle e,t \rangle$ şeklinde ifade edilmelidir. Eğer Akşehirli’nin (16)’da söylediği gibi “öğrenci” kelimesi *e* olsaydı, “-dir” ekinin $\langle e,t \rangle$ olması bir sorun oluştururdu çünkü “öğrencidir” ifadesi tümcenin başındaki “Ayşe” ile “tip uyumsuzluğu” sebebiyle birleşemezdi.

Yine aynı bölümde Soner Akşehirli, açıklamalarında tümcelerin anlamının bilinmesi konusunda “doğruluk değeri” ifadesini kullanmaktadır. “Bir tümcenin anlamını bilmenin tek yolu onun doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu bilmektir” yorumu bu açıdan hatalı gözükmektedir. Çünkü eğer böyle olsaydı ve bir tümcenin anlamını ancak o tümcenin doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu bildiğimiz zaman bilseydik çoğu tümcenin anlamını bilemezdik. Bir örnek vermek gerekirse “Dünya üzerinde toplamda yedi milyon çam ağacı vardır.”

tümcesinin doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu bilmiyoruz. Bildiğimiz tek şey, bu tümce doğruysa dünyanın nasıl bir yer olduğu ya da bu tümce doğru değilse dünyanın nasıl bir yer olduğudur. Yani doğruluk koşullarıdır. O hâlde tümcelerin doğruluk “değeri”ni değil, doğruluk “koşulları”nı bilmek bir tümcenin anlamını bilmemizi sağlamaktadır. Özetle bir tümcenin “doğruluk değeri”ni bilmek demek, o tümcenin doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu bilmek demekken bir tümcenin “doğruluk koşulları”nı bilmek o tümcenin hangi koşullarda doğru hangi koşullarda yanlış olduğunu yani anlamını bilmekle eş değerdir. Dolayısıyla Akşehirli’nin “doğruluk değeri” yerine “doğruluk koşulları” ifadesini kullanmasının daha doğru bir yaklaşım olacağı söylenebilir.

Bu yazıda incelemesi yapılan Soner Akşehirli’nin kaleme aldığı eserin anlambilim alanına giriş hüviyetinde olduğu ve dilbilime ilgi duyan, bu alanda çalışmak isteyen okuyuculara faydalı olacağı söylenebilir. *Biçimsel Anlambilim Temel Kavramlar* gibi dilbilim temelli çalışmaların alanyazına kazandırılması son derece önemlidir.

Kaynakça

AKŞEHİRLİ, Soner (2022). *Biçimsel Anlambilim Temel Kavramlar*. Ankara: Anı.